

UOT 340.143

DOI: <https://doi.org/10.62130/DWVZ1312>**Babək NƏSİROV**

Azərbaycan Respublikası DİN-in

Polis Akademiyasının

“Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi”

kafedrasının rəisi, polis polkovniki

HÜQUQ YARADICILIĞI PROSESİNDƏ VƏ HÜQUQ TƏTBİQETMƏDƏ HÜQUQ MƏDƏNİYYƏTİ VƏ HÜQUQ DÜŞÜNCƏSİNİN ROLU

XÜLASƏ

Hüquq düşüncəsi və hüquq mədəniyyəti hüquq nəzəriyyəsinin fundamental kateqoriyasıdır. Yüksək hüquqi mədəniyyət olmadan demokratik, hüquqi dövlət qurmaq mümkün deyil.

Hüquq elmində hüquq mədəniyyəti və hüquq düşüncəsi anlayışı ilə bağlı fikir plüralizmi mövcuddur. Hüquq mədəniyyətinin cəmiyyətin hüquq hadisələri sisteminin keyfiyyət tərəfini səciyyələndirdiyi və cəmiyyətin hüquq düşüncəsindən bilavasitə asılı olması ilə bağlı mövcud fikirlərlə də razılaşıyıq. Bu məqalədə daxili işlər orqanlarının hüquq düşüncəsinin və hüquq mədəniyyətinin xüsusiyyətləri araşdırılır və bu dövlət hakimiyyəti institutunun fəaliyyətində struktur islahatları səciyyələndirilir.

Açar sözlər: hüquq, hüquq mədəniyyəti, hüquq düşüncəsi, hüquqşünaslıq, demokratiya.

Giriş

Hüquq mədəniyyəti və hüquq düşüncəsi müasir hüquq nəzəriyyəsinin tədqiqat predmetinə daxil olan aktual mövzulardan biridir. Bu hüquqi hadisələrə olan böyük maraq tarixən əsaslı və qanunauyğundur. Belə ki, ölkədə həyata keçirilən hüquqi dövlət quruculuğu, vətəndaş cəmiyyətinin bərqərar olunması, konsolidasiyalı demokratiyanın yaranması qanunauyğun haldır ki, hüququn bütün subyektlərindən yüksək hüquq mədəniyyəti və hüquq düşüncəsi səviyyəsini tələb edir.

Hüquqşünaslıqda hüquq mədəniyyətinin anlayışına dair fikir müxtəlifliyinin olmasına baxmayaraq, bu gün həmin kateqoriyadan daha çox ölkənin hüquq sisteminin, hüquqi hadisələrin, institutların inkişaf səviyyəsini öyrənmək üçün istifadə olunur. Bu da onun bir hüquqi fenomen kimi metodoloji xarakterini müəyyən edir. Hüquq mədəniyyəti şəxsiyyətin, cəmiyyətin hüquqi vəziyyətinin keyfiyyət baxımından dərk edilə bilən

xüsusi sosial təzahürüdür. Hüquq mədəniyyəti insan fəaliyyətindən kənar dərk edilə bilməz.

Bu kontekstdə hüquq mədəniyyəti ölkədə demokratik dövlət və hüquq quruculuğunu təmin edən, cəmiyyətin harmonik inkişafının özünəməxsus formasıdır.

Fenomenal hadisə kimi, hüquq mədəniyyəti hüquqi tərəqqini, ümumbəşəri dəyərləri, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını, qanunçuluq və hüquq qaydasını təmin edən təkmil institutların yaranmasını, sosial ziddiyyətləri aradan qaldırmağa imkan verən hüquqi mexanizmlərin səmərəli fəaliyyətini ehtiva edir.

Hüquq mədəniyyətinin struktur elementləri kimi hüquqi həyatın hüquq, hüquq düşüncəsi, qanunçuluq, hüquq qaydası və hüquqauyğun davranış kimi komponentləri çıxış edir. Hüquq mədəniyyətinin mühüm struktur elementi kimi hüquq və hüquqi institutlar cəmiyyətin əsrlər boyu yaratdığı maddi və mənəvi dəyərləri qoru-

yur, zorakılığın və özbaşınalığın qarşısını alır, hüququn bütün subyektlərini hüquqazidd əməllərdən çəkindirir, hüquqauyğun davranışda isə marginal və konformist meyilləri istisna edir.

Hüquq mədəniyyəti bir tərəfdən ölkənin hüquqi sistemini ümumbəşəri dəyərlərlə zənginləşdirir, digər tərəfdən isə xalqı kosmopolitizmə, onun mədəniyyətinə yad olan elementlərin mənfəti təsirindən qoruyur.

Hüquq mədəniyyəti - siyasət, əxlaq, estetik, dini və s. mədəniyyət sahələri ilə qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərir. Bu zaman hüquq mədəniyyətinin məzmununda cəmiyyətin hakim mədəniyyətinə həm də onun ayrı-ayrı sahələrinə xas olan əlamətlər və xüsusiyyətlər də iştirak edir. Bununla bağlı hüquqi və mənəvi mədəniyyət elementlərinin və bütövlükdə mədəniyyət sahələrinin qarşılıqlı fəaliyyəti xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Demokratik dövlət quruculuğu şəraitində şəxsiyyətin sosial fəal hüquqauyğun davranışının təmin edilməsi yalnız mənəvi və hüquqi düşüncənin birgə söyləri nəticəsində mümkündür. Bu baxımdan mənəvi, yaxud digər mədəniyyət sahələrini peşəkar hüquq mədəniyyətinin məzmununa böyük təsir göstərən amil hesab etmək olar [2, s. 332].

Cəmiyyətin hüquq mədəniyyəti hər şeydən əvvəl əhalinin hüquq düşüncəsinin inkişaf səviyyəsindən asılıdır. Hüquqi fenomenləri düzgün dərk etmək, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını ali dəyər kimi qiymətləndirmək, mübahisələri hüquqi vasitələrlə həll etmək və bu zaman kompromisə üstünlük vermək, dövlət orqanlarının, vəzifəli şəxslərin, vətəndaş cəmiyyəti institutlarının, vətəndaşların müvafiq hüquqi biliklərlə malik olması, insanların ölkə qanunlarına, məhkəməyə və digər hüquq mühafizə orqanlarına emosional münasibəti hüquq düşüncəsini xarakterizə edən meyarlardır. Hüquq düşüncəsi hüquq mədəniyyətinin ən mühüm və ilkin elementi olsa da, bu kateqoriyalı eyniləşdirmək olmaz. Əgər hüquq mədəniyyəti hüququn həm mənəvi, həm də maddi aspektlərini, məsələn: hüquq sisteminin inkişaf səviyyəsi, məhkəmələrin cəmiyyətdə rolu, hüquq mühafizə orqanlarının təşkili və fəaliyyəti, onların icraçılıq mədəniyyəti, hü-

quqi hadisələrin digər mədəniyyət sahələri ilə qarşılıqlı əlaqəsini və s. göstərsə, hüquq düşüncəsi ictimai həyatın hüquqi hadisələrinə insanların münasibətlərini ifadə edən ideya, görüş, hiss və əhəmələrin məcmusunu özündə təcəssüm etdirən ictimai (ümumi) düşüncənin bir formasıdır.

Hüquq düşüncəsi hüquqdan «öncə», «sonra» və onunla «paralel» mövcuddur. Birincisi, o, cəmiyyətin inkişafının obyektiv tələbatını əks etdirən hüquq mənbəyidir, ikincisi, hüququn həyata keçirilməsinin vacib mexanizmidir, üçüncüsü, davranışın (fəaliyyətin) hüquqa uyğunluğunun qiymətləndirmə vasitəsidir.

Hüququn mənbəyi kimi hüquq düşüncəsi hüquqyaratma prosesinə, onun nəticəsinə böyük təsir göstərir. Alman filosofu Hegelin təbirincə desək, hüquq düşüncəsinin sayəsində qanunverici «zəmanəsinin ruhunu tutur» və onu hüquqi aktlarda əks etdirir.

Hüquq düşüncəsi hüquq realizə prosesində, o cümlədən hüquqi işlərin həllində, hüquq tətbiqetmə aktlarının, habelə bütün növ konkret hüquqi qərarların qəbulunda tənzimləyici rol oynayır. İnsanların əksəriyyətinin hüquq qaydalarına şüurlu şəkildə, öz daxili inamı əsasında əməl etməsi bir daha hüquq düşüncəsinin tənzimləyici rola malik olmasını göstərir.

Hüquq düşüncəsinin səviyyəsi nə qədər yüksəkdirsə, ölkədə qanunçuluq və hüquq qaydası bir o qədər möhkəmdir.

Hüququn realizəsinin xüsusi forması kimi hüququn tətbiqi insanların hüquq düşüncəsi və hüquq mədəniyyətinin səviyyəsi ilə sıx bağlı olan prosesdir. Hüquq tətbiqetmə fəaliyyəti hüquq tətbiq edən subyektlərin hüquqi biliklərindən, qanunların ədalətliyinə inamından, siyasi-hüquqi yetkinlik səviyyəsindən asılıdır. Hüquq tətbiq edən subyektin yüksək hüquq düşüncəsi və hüquq mədəniyyəti hüququn tətbiqi prosesinin bütün mərhələlərində mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Hüquq mühafizə orqanlarında çalışan şəxslər peşəkar hüquq düşüncəsinə malik olmalıdır. Peşəkar hüquqşünasların hüquq düşüncəsinin mahiyyəti və xüsusiyyəti hüquqi ideologiyanın

məzmununda və hüquqi psixologiyada, yəni müvafiq peşəkar qrup üçün xas olan hüquqi biliklər, təsəvvürlər, göstərişlər, dəyərlər və s. sistemində konkretləşir. Hüquqşünasların hüquq düşüncəsi nəzəri olmalıdır. Elmin isə əsas məqsədi onlara yüksəkixtisaslı mütəxəssis olmağa, ciddi və ardıcıl olaraq qanunçuluğa əməl etməyə imkan verən hüquq düşüncəsinin xüsusiyyətlərini aşılamaqdır.

Peşəkar hüquqşünasın hüquqa və onun tətbiqi təcrübəsinə münasibəti fərqli olmalıdır. Bu ilk növbədə onun hüquqla, qanunverici ilə yüksək səviyyədə razılığı, qanunun tətbiqinin vacibliyi, zəruriliyi, özünün ədalətliyi, qanunçuluq və hüquq qaydasına dəqiq və dönmədən əməl etməsində ifadə olunur.

Hüquqşünasların hüquqi zəkasının və hüquqi hissələrinin xüsusiyyətləri peşəkar yanaşmalarda ifadə olunur. Onlar hüquqi tənzimləmənin təkmilləşdirilməsi, hüququn tətbiqi prosesində yaranan kolliziya və boşluqların aradan qaldırılmasına dair təkliflərin mənbəyidir.

Hüquq düşüncəsinin inkişaf səviyyəsi real hüquqi fəaliyyətdə təzahür edir. Məhz buna görə də hüquqi fəaliyyət hüquq mədəniyyətinin digər əsas struktur elementi sayılır. Hüquqi fəaliyyət isə öz növbəsində həm praktiki-hüquqyaradıcı və hüquqtətbiqetmə fəaliyyətini, həm də nəzəri-alim-hüquqşünasların, hüquq təhsil ocaqlarının və digər hüquqi tərbiyə subyektlərinin fəaliyyətini nəzərdə tutur [3, s.611].

Hüquqyaradma fəaliyyəti ilə hüququn prinsiplərini, norma yaradıcılığı prosesini, hüquqi texnikanın qaydalarını yaxşı bilən səlahiyyətli şəxslər məşğul olmalıdır.

Dövlət orqanlarının səmərəli hüquqtətbiqetmə və hüquq mühafizə fəaliyyəti isə müxtəlif amillərdən asılıdır. Burada ilk növbədə institutional (dövlət aparatı və dövlət orqanlarının strukturu, onların qarşılıqlı əlaqələri və s.) və digər amilləri (peşəkarlıq, nitq və yazı mədəniyyəti, ümumi dünyagörüşü və s.) göstərmək olar. Bu kontekstdə dövlət orqanlarının strukturunda demokratik islahatların aparılması, hüquq mühafizə fəaliyyətində günün reallığına əsaslanan ümumbəşəri hüquqi dəyərlərin tətbiqi, məhkə-

mələrin böyük nüfuza malik olması hüquq mədəniyyətinin təkmil xarakterindən xəbər verir.

Hüquq mədəniyyətinin digər mühüm elementi hüquqyaradıcılığı və hüququn tətbiqi sahəsində qəbul olunan hüquqi aktların vəziyyətidir. Hüquq mədəniyyətinin qiymətləndirilməsində ölkə konstitusiyasının və ümumilikdə qanunvericilik sisteminin böyük əhəmiyyəti var. Hüquqyaradma aktları xalqın maraqlarına xidmət etməli, hüquqa və haqq-ədalətə əsaslanmalıdır, onların qəbulunda hüquqi texnikanın prinsiplərini, qaydalarına ciddi əməl olunmalı, kolliziya və boşluqlara yol verilməməlidir. Qanunun keyfiyyəti həm də burada təsbit olunan hüquq normalarının səmərəli realizə mexanizminin (institutional, təşkilati, maliyyə və s.) mövcudluğu ilə ölçülür.

Hüquqi aktlara sözsüz ki, hüququn tətbiqi nəticəsində qəbul olunan fərdi aktlar da daxildir. Bu aktları qəbul edən dövlət orqanının vəzifəli şəxsləri yüksək yazı mədəniyyətinə malik olmalı, hüquqi sənədlərin tərtibatında onun strukturuna, məzmununa və formasına qoyulan tələblərə əməl etməli, ən nəhayət, bu sənədləri dilimizin grammatikasına uyğun savadlı hazırlamalıdır.

Hüquq mədəniyyətinin bütün tərkib hissələrinin daşıyıcıları: fərdlər, insanlar qrupu və bütövlükdə əhalidir. Məhz bu subyektlərin hüquq mədəniyyətinin sintezi son nəticədə cəmiyyətin hüquq mədəniyyətini yaradır. Bu kontekstdə ümumi hüquq mədəniyyətinin tərkib hissəsi olan daxili işlər orqanları əməkdaşlarının peşəkar hüquq mədəniyyətinin öyrənilməsi və daimi təkmilləşdirilməsi demokratik, hüquqi dövlət quruluşunda böyük önəm kəsb edir.

Müxtəlif sosial institutlarda birləşən insanların hüquq düşüncəsi çoxsaylı amillərin təsiri ilə yaranan (sosial-iqtisadi, siyasi, tarixi-mədəni və s.) daha çox obyektiv hadisədir. Lakin bu o demək deyil ki, insanların hüquq sahəsindəki düşüncəsinin formalaşmasına məqsədəuyğun təsir etmək olmaz. İnsanların idrakına siyasi - hüquqi ideyaların, normaların, prinsiplərin aşılmasına yönəlmiş tədbirlər sistemi hüquqi tərbiyə kimi çıxış edir. Hüquqi tərbiyənin məzmununu insanlar tərəfindən dövlət, hüquq, qanunçuluq, şəx-

siyyətin hüquqi statusu, hüququn tətbiqi və s. biliklərin əldə edilməsi təşkil edir.

Hüquqi tərbiyə insanların şüuruna hüquqi dəyərlərin çatdırılması üçün xüsusi tədbirlərin görülməsini nəzərdə tutur. Bu tədbirlərin forma və metodları onun təşkilatı və metodoloji mexanizmi kimi çıxış edir. Hüquqi tərbiyə insanın hüquqi şüurunun (hüquq düşüncəsinin) bütün elementlərinə təsir göstərir:

1. Hüquqa dair biliklər (idrak elementi) ;
2. Hüquqa münasibət (qiymətləndirmə elementi) ;
3. İnsanın davranış mövqeyi (iradi element).

İdrak elementi (informasiya) qanun, hüquq haqqında düşüncədə bu və ya digər həcmdə məlumatın olmasıdır. İnformasiya müxtəlif səviyyədə ola bilər: səthi və hərtərəfli. Bu element hüquq düşüncəsinin əsas struktur hissəsidir, ona görə ki, qanun haqqında informasiya olmasa, ona münasibət də olmaz.

Qiymətləndirmə elementi hüquqi həyatın müxtəlif tərəflərinə insanın müəyyən emosional münasibətindən doğur.

Qiymətləndirici münasibətin əsas növləri:

- a) hüquq və qanunvericiliyə (onun prinsiplərinə, normalarına, institutlarına və s.) münasibət;
- b) ətrafdakıların hüquqi davranışına və fəaliyyət obyektlərinə münasibət (cinayətkarlıq);
- c) hüquq-mühafizə orqanlarına və onların fəaliyyətinə münasibət;
- d) özünün hüquqi davranışına münasibət (özünü dəyərləndirmə).

İradəvi element – informasiya və qiymətlən-

dirici elementlər əsasında yaranır. Qanun, hüquq haqqında məlumat aldıqda və ona qiymət verdikdə insan müəyyən şəraitdə nə edəcəyini qərara alır. Bütün bu elementlər hüquq düşüncəsinin təşkil edir və insanların hüquqi hazırlığına xidmət edir [4, s.334].

Hüquqi tərbiyə bütöv tərbiyəedici kompleks kimi 2 əsas funksiyanı yerinə yetirir:

- I. İnsanlara (fərd, ictimai qruplar) müəyyən hüquqi bilikləri, vərdiş və bacarıqları aşılamaq;
- II. Həmin subyektlərin hüquqi şüurunda hüquqi ideya, hiss və baxışların formalaşdırılması.

Beləliklə, hüquq düşüncəsi və hüquq mədəniyyəti cəmiyyətin hüquqi həyatının təkmilləşdirilməsində və inkişafında mühüm rol oynayır. İlk növbədə hüquq düşüncəsi hüquq normalarının yaradılması zamanı zəruri amil kimi çıxış edir. Hüquq normaları hüquqyaratma orqanlarının şüurlu, iradəvi fəaliyyəti prosesində formalaşır. İnsanların müəyyən mənafe və tələbatları hüquq normalarında ifadə olunmazdan əvvəl hüquq normalarını yaradan fərdlərin iradə və şüurundan keçir. Buna görə də hüquq normalarının keyfiyyəti, onların ictimai inkişafın tələblərinə uyğunluğu hüquqi təsəvvürlərlə, hüquq normalarını yaradanların hüquq düşüncəsinin səviyyəsi ilə ayrılmaz surətdə əlaqədardır.

Hüquq düşüncəsi və hüquq mədəniyyəti, həmçinin hüquq normalarının dəqiq və tam realizəsinin mühüm şərtidir. Vətəndaşların, hüququ tətbiq edən subyektlərin hüquq düşüncəsinin səviyyəsi nə qədər yüksəkdirsə, hüquq normalarının göstərişləri də o qədər dəqiq icra olunur.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Hüquq nəzəriyyəsi, Dərs vəsaiti, Polis Akademiyası, B.2015
2. Теория государства и права: Учебник/под.ред. проф. В.М.Корельского, М., изд. НОРМА, 2002
3. Теория государства и права: Курс лекций/под.ред. Н.И.Матузова и А.В.Малько. М.,Юристъ, 2001, стр.611
4. Теория государства и права: Учебник/под.ред. В.К.Бабаева. М.,Юристъ, 2006, стр.334
5. Теория государства и права: Учебник, 2-ое издание, М., Норма, 2014, стр.816

Бабек НАСИРОВПолицейская Академия МВД Азербайджанской Республики
начальник кафедры «Теории государства и права»**РОЛЬ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ И ПРАВОВОГО МЫШЛЕНИЯ В
ПРОЦЕССЕ ПРАВОТВОРЧЕСТВА И ПРАВОПРИМЕНЕНИЯ****РЕЗЮМЕ**

Правосознание и правовая культура является фундаментальной категорией теории права. Без высокой правовой культуры не возможно построить демократическое, правовое государство.

В правоведении существует плюрализм мнений относительно понятия правовой культуры и правосознания. Мы так же согласны с существующим мнением относительно того, что правовая культура характеризует качественную сторону системы правовых явлений общества и непосредственно зависит от правосознания общества. В данной статье рассматриваются особенности правосознания и правовой культуры органов внутренних дел и даётся характеристика структурных реформ в деятельности данного института государственной власти.

Ключевые слова: право, правовая культура, правосознание, юриспруденция, демократия

Babek NASIROVPolice Academy of the Ministry of Internal Affairs
of the Republic of Azerbaijan
Head of the Department "Theory of State and Law"**THE ROLE OF LEGAL CULTURE AND LEGAL THINKING IN THE
PROCESS OF LAW CREATION AND LAW ENFORCEMENT****SUMMARY**

Legal awareness and legal culture is a fundamental category of legal theory. Without a high legal culture it is not possible to build a democratic, rule-of-law state.

In jurisprudence, there is a pluralism of opinions regarding the concept of legal culture and legal consciousness. We also agree with the existing opinion that legal culture characterizes the qualitative side of the system of legal phenomena of society and directly depends on the legal consciousness of society. This article examines the features of legal consciousness and legal culture of internal affairs bodies and provides characteristics of structural reforms in the activities of this institution of state power

Keywords law, legal culture, legal thinking, jurisprudence, democracy